

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение Кара-Хольская средняя общеобразовательная школа им. К.С. Шойгу с. Кара-Холь муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва»

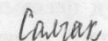
РАССМОТРЕНА

Педагог дополнительного образования

 /Кужугет Ч.И.

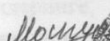
СОГЛАСОВАНА

Заместитель директора по ВР

 Салчак А. А./

УТВЕРЖДЕНА

Директор МБОУ Кара-Хольской СОШ

 Монгуш А. А./

Приказ № 305-08
2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

внеурочной деятельности

«Төрзэн дылым – эртине-байлаам»

для обучающихся 9 класса

Учитель:

Кужугет Раида Николаевна

Кара-Холь - 2024

Тайылбыр бижик

Тыва дыл – тыва нацияның дылы.

Тюркологияда колдап турар классификациялар езугаар, тыва дыл эртеги турк бижиктиг тураскаалдарның дылы-биле (эртеги турк дыл-биле), тофа (карагас), бурунгу уйгур, хакас, шор дылдар-биле эң чоок төрөл болгаш ону эртеги турк дылдарның бөлүүнге азы чөөн хунн дылдарның уйгур-огуз бөлүүнүң уйгур-тюкуй дылдар салбырынга хамаарыштырып турар.

Н. А. Баскаков тыва дыл Х-ХУ вектерде чамдык өске турк дылдар-биле кады тускай дыл апарган деп санап турар.

Төөгу эртемденнеринин тывалар дугайында шинчилелдеринге, 19 вектиң эгезинден тура чыгдырган материалдарның болгаш шинчилелдерниң ундезининге даянгаш, тыва дыл эрткен муң чылдың ийиги чартыында-ла тускай дыл апарган, 10-15 вектерде быжыккан деп чугаалап болур.

Тыва дылга бижикти эң-не баштай 1930 чылда совет дыл эртемденнери – тюркологтарның дузазы-биле латин уктуг чаа турк уктуг алфавитке ундезилээш, чогааткан болгаш дараазында чылдарда нептереткен.

1941-1943 чылдарда тыва бижикти орус графика системазының ундезининче шилчиткен.

Школага дылдың, бүгү-ле байлактарын, дүрүмнерин чаңгыс кижиниң долузу-биле шиңгээдип алыры болдунмас. Ынчалза-даа дылдың, ниити, хүн бүрүде эң-не нептереңгей ажыглаттынар нормаларын — сөстөрни шын ажыглаарын, адаарын, морфологтуг болгаш синтаксистиг нормаларын — өөреникчи бүрүзү билген турар ужурлуг.

Литературлуг дыл бүрүзү аас болгаш бижимел хевирлерлиг болганда, аас чугаа — сөстөрни, оларның, ударениезин шын адаарының, сөстөрни шын ажыглаарының грамматиктиг нормаларына, а бижимел чугаа — орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнеринге чагыртырын школадан тура өөредири чугула. Ниитизи-биле, дылдың литературлуг нормаларының негелдезинге дүгжүп турар, утказының талазы-биле тода, грамматика болгаш аялга талазы-биле шын, стиль талазы-биле чогумчалыг тургустунган чугаа культурлуг чугаа болур.

2. Курсту шиңгээткениниң планнаттырган түңнелдери

«Төрээн дылым – эртине байлаам» деп курсту өөренип тура, өөреникчилерниң бот-тускайлаң, предметтиг, метапредметтиг чедип алып түңнелдери.

Курстун метапредметтиг түңнелдери (предметтен дашкаар азы ооң-биле чергелештир билип алып харылзашкак чүүлдер) хүлээлгелери уругларны школага бүгү талалыг хевирлээринге салдарлыг. Тыва дыл уругларның бодунуң көрүжүн шын

илередиринге, угаап боданыышкынын, интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы аян-биле бодун сайзырадырынга, чаагай мөзү-бүдүшке хевирлээринге; чаа билиглерни, мергежилдерни шингээди алырынга улуг ужур-дузалыг. Төрээн дыл кижиниң бот-хуузунда чонунуң (тыва кижиниң) иштики сагыш-сеткил культуразының болгаш чечен чогаалының байлактары-биле кижини төрөлгөтөнниң культура-төөгүлүг дуржулгазын байлакштытпышаан, ниитилелдин негелделеринге чаңчыктырар харылзаа чепсээ болур.

Курстун предметтиг түннелдерни:

- сөстөрни фонетика, тургузуг, морфология талазы-биле ийи чугула кижигүннүг домактарны синтаксис талазы-биле сайгарып билир;
- грамматиктиг утказын, тускай болгаш дузалал чугаа кезектерин ылгап билир;
- чүве аттарының, демдек аттарының, сан аттарының утказын, морфологтук демдектерин, синтаксистиг ролун тодарадып билир;
- тыва дылдың лексика курлавырларын, тыва литературлук дылдың нормаларын (шын адалганың, грамматиктиг, орфографтыг, пунктуастыг), чугаа этикединиң дүрүмнерин шингээдири болгаш оларны херек кырында амыдыралга аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары;
- дылдың кол кезектерин, дылдың грамматиктиг категорияларын танып билири болгаш сайгарары, чугаага шын ажыглаары;
- сөстүн янзы-бүрү сайгарылгаларын (фонетиктиг, лексиктиг, морфемниг, морфологтук), сөс каттыжыышкынының болгаш домактын синтаксистиг сайгарылгазын шын кылып, сөзүглелдин тургузуунуң болгаш кол демдектериниң аайы-биле, дылдың кандыг хүлээлгелерин күүседип чоруунуң болгаш уран аргаларны ажыглаанының аайы-биле сайгарары;
- лексиктиг болгаш грамматиктиг синонимнерни ажыглаанындан кижиниң чугаазының чечен-мерген, а чечен чогаал дылының каас-чараш, байлак болу бээр аргаларын билири болгаш чугаазынга шын ажыглаары;
- төрээн дылдың эстетиктиг хүлээлгелерин медресеп билири, чечен чогаалдың дылын сайгарып тура, чугааның эстетиктиг талазын үнелеп билири.
- Орфография болгаш пунктуацияга хамаарышкан билиглерин делгемчидери;

Ажылчын программада тыва дыл курузунуң өөреникчилерниң коммуникативтиг болгаш дыл, культура талазы-биле компетенцияларының хевирлеттинип тургустунарынга ужур-дузалыг үш уткалыг шугумун сагаан.

- **Коммуникативтиг компетенцияның** (харылзажылганың айтырыгларын ыяк билирин) хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- **Дыл талазы-биле компетенцияның** (дыл болгаш дыл эртеминге хамаарышкан айтырыгларны ыяк билири) хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- **Культура талазы-биле компетенцияның** (төрээн дылдың культура-төөгүлүг айтырыглар-биле харылзаалыын ыяк билири) хевирлеттинерин хандырып турар утказы;

Практиктиг угланыышкыны:

Өөренип турар тема бүрүзү уругларның логиктиг боданыышкынын болгаш чугаазын сайзырадырынга салдарлыг болур ужурлуг. Тыва дыл кичээлдеринге болгаш класстан дашкаар ажылдарга, өөреникчилерниң чугаазы дараазында угланыышкынга чагыртып сайзырадыр.

Бир дугаар угланыышкын – тыва литературлуг дылдың нормаларын шиңгээдири: шын адалганы сагып, сөстөрниң хевирлерин, сөс каттыжыышкыннарын болгаш домактарны шын тургузары, сөстөрни ооң лексиктиг утказынга болгаш ажыглап турар стилинге дүүштүр ажыглаары. Литературлуг дылдың нормаларын сагыыры дээрге-ле уругларның чугаазында хажыдыышкыннарны – диалектизмнерни болгаш жаргонизмнерни – чайладыры, боттарының чугаазында четпес чүүлдерни медресеп билип, сайгарарын хайгаарадыры.

Ийи дугаар угланыышкын – уругларның сөс курлавырын байыдары. Сөс курлавыры школада шупту эртемнерни кайы хире шиңгээдип алганындан база хамааржыр-даа болза, тыва дыл болгаш чогаал эртемнери онзагай черни ээлеп, улуг ужур-дузалыг болуп турар. Ынчангаш тыва дыл болгаш чогаал кичээлдеринге лексика-биле ажылды, хөй словарь ажылын чорудар. Ол ышкаш уругларны словарьлар болгаш өске-даа тайылбыр номнарны (справочниктер, эртем ажылдары...) ажыглап билир кылдыр өөредир.

Үш дугаар угланыышкын – аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодалын шын илередининиң мергежил-чаңчылдарын хевирлээри. Уругларның харылзаалыг чугаазын сайзырадыры дээрге-ле аас чугааның аңгы-аңгы хевирлерин шын тургузары база янзы-бүрү мергежилгелер күүседип, бижимел ажылдар-биле ажылдап тура, сөзүглелди шын тургузары болгаш сөстөрни шын ажыглаары болур.

Класстан дашкаар чорудар кичээлдерге хереглээр методтар болгаш аргалар:

- коллективтиг ажыл;
- бот-тускайлаң ажылдаары;
- хайгаараары ;
- түңнел үндүрери;
- деңнелгелер;
- бижимел ажылдарның хевирлери;
- беседа;
- диспуттар;
- мөөрейлер;
- видеофильмнер;
- презентациялар;
- проектилер кылыры.

«Төрээн дыдым – эртине-байлаам» деп курстун школанын ооредилге планында туружу

Школанын ооредилге программасында 9-ку класска «Төрээн дыдым – эртине-байлаам» деп курска 34 шак (неделяда 1 шак) кордунген. Программаны кууседир хуусаазы: 2024-2025 ооредилге чылы.

Программаның допчузу

Дыл дугайында ниити билиглер. Тыва дыл – эрте-бурун шагдан амгы үеге чедир тыва чоннун культура болгаш төөгүзүнүн кадагалакчызы. Тываның девискээринге ажыглап турган бижиктер.

Оске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар. Цитата – дорт чугааның бир хевири.

Синтаксис болгаш пунктуация. Нарын домактарның бөлүктери. Чагырышпаан нарын домактың кезектери ниң холбажыр аргалары. Чагырышкан нарын домактарны чугааның стильдериниң аайы-биле ажыглаары. Нарын синтаксистиг конструкцияларның сайгарылгазы. Сөзүглелдин тургузуу болгаш кол демдектери. Сөзүглелдин лингвистиктиг сайгарылгазы. Сөзүглел-биле ажыл.

Стилистика болгаш чугаа культуразы. Эртем стилиниң сөзүглелдерин тургузары. Илеткел бижири. Солунга статья бижири («Баштайгы башкым»). Резюмени тургузары. Амы-хууда болгаш социал четкилерге чагаалажылга. 5-9 класстарга өөрөнгөн чүүлдеринге түңнел катаптаашкын.

Ооредилге-тематиктиг план

№	Эгелер	Шагы	Чугаа сайзырадылгазы	Хыналда ажыл
1	Дыл дугайында ниити билиглер	3		
2	Оске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар	3	1	
3	Синтаксис болгаш пунктуация	18	2	2
4	Стилистика болгаш чугаа культуразы	10	2	
	Ниитизи-биле	34	5	2

**«ТӨРЭЭН (ТЫВА) ДЫЛ» ЭРТЕМИНГЕ КИЧЭЭЛДЕН ДАШКААР ӨӨРЕДИЛГЕ
ПРОГРАММАЗЫ «ТӨРЭЭН ДЫЛЫМ – ЭРТИНЕ-БАЙЛААМ».**

9 класс – 34 шак

№	Кичээлдерниң темалары	Шаг ы	Хуну	Кичээлдин хевири	Өөреникчинин ажил -чорудулгазы
Дыл дугайында ниити билиглер					
1-3	Тыва дыл – эрте-бурун шагдан амгы үеге чедир тыва чоннуң культура болгаш төөгүзүнүң кадагалакчызы. Тываның девискээринге ажыглап турган бижиктер	3	05.12, 19.09	Кичээл-лекция. Кичээл-экс-курсия. Кичээл-семинар.	Чоннуң төөгүзүн болгаш культуразын алырынга төрөөн дылдың ужур-дузаны дугайында чугаага киржир. Тываның девискээринде бижиктер тураскаалдар оларның төөгүзүн номчуп сонургаар, интернет четкизинден, музейден көөр. Тываның хаяларында бижиктер дугайында эртем-шинчилелдиг ажилдарны сонургаар. Барыын-Хемчиктин Бижиктиг Хаяда болгон Улуг-Хем девискээринде хаяларда чуртуктар (петроглифтер), Орхон-енисей бижиктер дугайында база төвүт, моол бижиктерни ажыглалының дугайында дыңнадыглар презентацияларны белеткеп, семинарга киржир. Тыва дылдың шинчилекчилер болгаш оларның эртем ажилдарының чижектери-биле таныжа дылдың хевирлерин ылгап тодарадыр. дугайында сөзүглелдерни сайгарар, сөзүк курлавырын байыдар, төрөөн чериниң дугайында билиглерин делгемчидер. Сөзүглелдерден херек медээлерни тыва Чогаадыг бижииринге медээлерни чыгар
Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар					
4-5	Цитата – дорт чугааның бир хевир	2	26.09 03.10	Кичээл-быжыглааш-кын	Дорт чугаалыг домактарга бижик демд каттаптар. Аас болгаш бижимел чугаа (чогаадыгларга, эдиртиглерге база о.ө) цитаталарны шын ажыглаар
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы					
6	Чогаадыг “Төрөөн дылым – эртинейлаам”	1	10.10	Чугаа сайзырадылг азы	Мурнунда кичээлдерге алган билиглер даянып, чогаадыгны бижиир. Төрөөн дугайында цитаталарны ажыглаар. Шы бижилгениң дүрүмнерин сагыыр
Синтаксис болгаш пунктуация					
7	Нарын домактарның бөлүктери	1	17.10	Кичээл быжыглааш-кын	Нарын домактарның бөлүктерин чагырышпаан, чагырышкан деп ылгап оларның кезектериниң аразында холбар аргаларын тодарадыр
8-9	Чагырышпаан нарын домактың кезектери ниң холбажыр аргалары	2	24.10 07.11		Чагырышпаан нарын домактың кезектер каттыжар аргаларын тодарадыр, аңаа б демдектерин шын салыр. Чагырышпаан домактың синтаксистиг сайгарылгазын
10	Хыналда ажил	1	14.11	Билиглер	Хыналда ажилды күүседир, нарын

				хыналдазы	домактарның синтаксистиг сайгарылга кылыр
11 - 15	Чагырышкан нарын домактарны чугааның стильдериниң аайы- биле ажыглаары	5	21,28. 11 05,12, 19.12	Кичээл быжыглаашкы ын	Чагырышкан нарын домакта кол болга тайылбыр домак, оларның холбажыр ар тодарадыр. Чагырышкан нарын домак тайылбыр домактарның янзыларын аң оларны чугааның стильдериниң аайыб ажыглалын хайгаараар (үениң, тодарадылганың, немелдениң, даар бай чөрүлдээниң, сорулганың, чылдагаанн деңнелгениң, туруштун, кылдыныг арг тайылбыр домактары), оларга бижик демдектери шын салып өөренир. Чагы нарын домактың синтаксистиг сайгары кылыр
16	Кичээл-зачет	1	26.12	Билиглер хыналдазы	Чагырышкан нарын домак дугайында билиглерин хынаар
17	Нарын синтаксистиг конструкцияларның сайгарылгазы	1	09.01	Практикум кичээл	Нарын синтаксистиг конструкцияларны сайгарылгазын кылыр, бижик демдекте тайылбырлаар
18 - 19	Эдертиг	2	16,23. 01	Билиглер хыналдазы	Бижиткен сөзүглелди дыңнаар, эдерти чурум ьзугаар бижиир
20 - 21	Сөзүглелдин тургузуу болгаш кол демдектери	2	30.01 06.02		Сөзүглелдин кол демдектерин (уткалы кезектерге чарлыры, утка талазы-биле аай болуру, кезектериниң аразында харылзаалы) тодарадыр. Абзац – чуг стилькомпозициялыг үзүндүзү, ол микротемаларны аңгылап турар деп би Сөзүглелдин уткалыг кезектерин ылга
22	Сөзүглелдин лингвистиктиг сайгарылгазы	1	13.02	Практиктиг кичээл	Домактарның болгаш сөзүглелдин кезе харылзаштырып турар аргаларны тодар Сөзүглелдин тургузуун тодарадыр. Сөз тургузар база ону эде тургузарының ко хевирлерин (план, тезис, конспект, аннотацияны) ажыглаар. Сөзүглелдин дылының онзагайын сайгарар
23	Чогаадыг «Кым болур мен?» азы «Төрээн Тывамга»	1	20.02	Чугаа сайзырадылг азы	Кым болур мен?» азы «Төрээн Тывамг темага 3-4 абзацтан тургустунган чогаа бижиир
24	Сөзүглел-биле ажыл	1	27.02	Практиктиг кичээл	Сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнаар. Сөзүглелдин уткалыг кезектерин (микротемаларын) тодарадыр. Утказын дамчыдар. Дылдың нормаларын сагы
Стилистика болгаш чугаа культуразы					
25	Эртем стилиниң сөзүглелдерин тургузары. Илеткел бижири	1	05.03	Кичээл бы жыглаашкы н. Практику кичээл	Ном болгаш чугаа стильдерин катаптаа
26	Солунга статья бижири («Баштайгы башкым»)	1	12.03		Ном стилиниң янзыларын (эртем, публицистика, албан-херек) ылгаар, оо жанрларынга сөзүглелдер тургузар (ил

27	Резюмени тургузары	1	19.03		публицистика (солунга статья), албан-х (бодунга резюме бижиир).
28	Амы-хууда болгаш социал четкилерге ча- гаалажылга	1	02.04		Чугаа стилиниң бир хевири болур чагаалажылганы чорудуп өөренир (кижилерниң аразында амы-хууда чага социал четкилерге чагаалар бижиирини онзагайы). Чагаалажылга үезинде чугаа культуразын, шын бижилгениң дүрүмн сагыыр, сөстөрни чөптүг ажыглаар
29 - 31	5-9 класстарга өөренген чүүлдеринге түңнел катаптаашкын	3	09,16. 23.04	Кичээл катаптаашкы н	5-9 класстарга өөрөнгөн чүүлдерин кат янзы-бүрү хевирлерниң ажылдарын кы
32 - 33	Хыналда эдертиг Ажылдың сайгарылгазы	2	30.04 07.05	Билиглер хыналдазы.	Түңнел хыналда эдертигни бижиир. Частырыглар-биле ажылды кылыр
34	«Төрээн дылды өөренири чугула бе азы ...»	1	14.05	Кичээл- диспут	Диспутка киржир. Бердинген айтырыг хамаарыштыр бодалын илередир,бады түңнөп билир. Чугаа культуразын, дис дүрүмнерин сагыыр

Прошнуровано,
пронумеровано
На 9 страницах и
скреплено печатью.

Директор школы
Школы № 1
Джонут А.С.

№	20.11	1	платежи за услуги по оплате	20
№	20.01	1	платежи за услуги по оплате	15
№	20.01	1	платежи за услуги по оплате	82
№	20.01	1	платежи за услуги по оплате	82
№	20.01	1	платежи за услуги по оплате	82
№	20.01	1	платежи за услуги по оплате	82
№	20.01	1	платежи за услуги по оплате	82
№	20.01	1	платежи за услуги по оплате	82
№	20.01	1	платежи за услуги по оплате	82
№	20.01	1	платежи за услуги по оплате	82